

ISSN 1300-1458

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

Sayı 4 • Güz 2006

Yazışma Adresi: Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Beytepe- ANKARA 06532
Tel: 0312 297 68 70 Faks: 0312 299 20 76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ait@hacettepe.edu.tr

Basıldığı Yer: Sirem Bas. Yayın. Mat. Ltd. Şti. 229 07 27 - Ankara

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ISSN 1300-1458)
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ISSN: 1300-1458

Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları

Selçuk DUMAN

Yard. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı

ÖZET

Gerek Osmanlı Devleti için, gerekse Türkiye Cumhuriyeti devleti için huzursuzlukların ortadan kaldırılmasında, birlik ve bütünlüğün sağlanabilmesinde, iskân bir çözüm olarak görülmüştür.

Biz de bu makalemizde; iskân kavramını açıklayarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kısaca değindikten sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk dönemlerindeki isyan ve huzursuzluğun ortadan kaldırılmasına yönelik iskân politikasını aktardık.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu zor şartlarda dahi vatandaşlarının zarar görmemesi için her türlü hukuki tedbiri nasıl aldığını Bakanlar Kurulu kararları ile verdik.

Anahtar Kelimeler: İsyân, İskân Kanunu, Yer değiştirme, Uygulama, Toplumsal huzur.

SUMMARY

The Applications And Policy Of Settling And Migration Directed At Providing Public Security In The Period Of Mustafa Kemal Atatürk

Settling has been regarded as a solution for providing national unity and cooperation and removing uneasiness both for Ottoman State and Turkish Republic.

In our article; after briefly touching on the late Ottoman period by explaining the concept of settling we reported the settling policy directed at removing the uneasiness and insurrections during the early periods of Turkish Republic.

We treid to put forward, with the Decisions of Council of Ministers, how The State of Turkish Republic had taken every kind of judicial precautions even under difficult conditions in order not to let its citizens experience any harm.

Key Words: Insurrection, Settling Law, Migration, Application, Public Peace.

GİRİŞ

İskân, yurtlandırma, yerleştirme, iskân etmek ve yurt kazandırmak boş bir yere insan yerleştirmek anlamlarına gelmektedir.¹ Bütün devletlerde önemli bir sorun olan iskân, nüfus ve toprağın dağılımı, devlet hizmetlerinin ülke geneline yayılması, ülke kaynaklarının kullanılması, etnik grupların, yerel kümelenmelerin, din ve inançların ülke düzeyindeki dağılımı, yerel yönetimler ve yerel sorunların çözümü, devletin egemenliğinin korunması, üretimin artırılması, üretim artışının değerlendirilmesi gibi geniş konuları ilgilendirmektedir. Bu yüzden iskân olgusu ele alınırken, devletin iç bünyesi, hukuku, ekonomisi, örgütleri, yönetim biçimleri ve halk-devlet ilişkileri gibi konular göz önüne alınmalıdır².

Esas olan, kişinin kendi doğduğu ya da benimsediği yerde yaşamasıdır. Fakat kendi iradesi dışında bireylerin ve grubun zorunlu iskâna tabi tutulması, çeşitli önlemler açısından her zaman uygulanmıştır. Bireylerin ya da grubun kendi iradesi dışında zorunlu iskâna tabi tutulmasının farklı nedenleri olabilir. Bu nedenler Fikret Babuş'a göre, "...üretkenliğin arttırılması, nüfusun mevcut koşullara göre yeni bir coğrafi dağılıma tabii tutulması, savaşlar ve doğal afetler sonucunda doğal yaşama yeniden uyum sağlanması, dış-iç göçler sonucunda nüfus dağılımının yeniden ayarlanmak istenmesi" gibi nedenler olabilir³.

Bu nedenlerin hangisine bakılırsa bakılsın sorunun bir yanında devlet, diğer yanında bireyin olduğu açıktır. Bu açıdan iskân olgusuna yalnızca nüfusun mekânsal dağılımı açısından değil, toplumsal sonuçları açısından da bakılırsa, devlet-birey ilişkilerine yeni bir bakış açısı getirilmiş olur⁴.

İskân sorununun önemi XIX. yüzyıldan sonra daha da artmıştır. Nüfusun coğrafi dağılımının ayarlanmasında ve devlete ait toprakların iskân edilmesinde, yeni ulusların ve ulusallık esasına dayanan devletlerin oluşmasında ve ko-

1 "İskan Maddesi", *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür Dil-Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, s.78.

2 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yay., İstanbul 2006, s. 13.

3 Babuş, a.g.e., s. 13-14.

4 Tekeli, Osmanlı'dan günümüze yapılan nüfusun yer değiştirmesine bakarak, devlet ve birey haklarına ilişkin anlayışlardaki değişimin irdelenebileceğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S. 50, (1990), s. 49.

runmasında, azınlıkların uyumlu hale getirilmesinde ve ulusal devletlerin sınırlarının korunmasında iskân uygulamaları oldukça büyük önem ve anlam kazanmıştır.

Bu noktadan hareketle, çeşitli topluluklar kendi değerlerini ifade edebildikleri yerlerde yaşamak istemişlerdir. Bu nedenle de aynı ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ya da paylaşmak isteyen topluluklardan uluslar oluşmuştur. Ancak, uluslaşma hareketleri kendi doğal tarihsel seyri içinde gelişmeyip, üretim ilişkilerindeki değişime göre dış müdahalelerle geliştiği için, nüfusun dağılımı yeni uluslaşma projeleri esas alınarak yürütülmüştür. *“Devlet kurmanın temel ögesi olan bir yerin çoğunluk unsuru olma gereksinimi, nüfusun yer değiştirmesi ve yeni bir yerde iskân edilmesinde önemli bir etken olmuştur”*⁵.

Bu açılardan bakıldığında iskân uygulamalarının, Osmanlı Devleti için gerçekten önemli bir sorun alanı teşkil ettiği görülmektedir. Çünkü uluslaşma sürecini en sancılı biçimde yaşayan devletin sınırları içinde bulunan toplumlardan çok sayıda ulus ortaya çıkmıştır. Bu ulusların oluşumunda Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik sağlamak isteyen sanayileşme sürecini tamamlamış ve hammadde açığını kapatmaya çalışan Avrupa Devletleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti, içerideki azınlıkların uluslaşarak ayrılmaları ve büyük devletlerin işgalleriyle hızla dağılmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarında meydana gelen, Osmanlı-Rus Savaşları, XX. yüzyılın başlarında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan sürekli toprak kaybı, aynı zamanda sürekli toprak ve nüfus bölünmelerine neden olmuş, göç olayı takip eden süreçte ulus devletlerin nüfuslarının homojenleşmesine yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ulusal sınırların dışında kalan nüfusun sorun olma özelliği devam ettiği gibi bundan daha önemlisi, ulusal bütünlüğün korunması, ulusal bilincin ve birliğin güçlendirilmesi ve çağdaş bir ulus yaratılması gibi idealler, iskân çalışmalarının kapsamını genişletmiş ve bu sorunu daha önemli hale getirmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan süreçte, aşiret ilişkileri ve şeriat hükümleriyle şekillenen Osmanlı toplumunun yerine, ulus ve vatandaşlık bağlarıyla şekillenen çağdaş bir toplum ve laik bir hukuk devleti yaratmak istemişti. Oysa aşiret ilişkilerini bırakmak istemeyen feodal unsurlar eski düzenlerini sürdürmek, yurtdışına çıkarılan Halife-sultanlık taraftarları tekrar mevcut yapıyı canlandırmak istemişlerdi. Diğer yandan Milli Mücadeleyi sürdüren kadrolar kendi aralarında görüş ayrılığına düşmüş ve bir kısmı yapılmak istenen yeniliklere tavır almışlardı⁶. Anılan bu koşullar Cumhuriyetin ilk yıllarında, merkezi devlete karşı bir ittifak ortamı oluşturmuştur. Bu

5 Babuş, a.g.e. , s.15.

6 Milli Mücadele döneminde Kürt gruplarla ilişkili olarak bkz. Halfin, *19.yy'da Kürdistan Üzerine Mücadele*, Ankara, 1976, s.128; E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara, 2000, s. 24-27.

nedenle mevcut yönetimdeki kadro “*Demokratik Cumhuriyet ilke ve ideallerine*” göre yaratmaya çalıştıkları devlet düzenini korumak ve karşı ittifakı önlemek istemişlerdir.

İşte bu amaçla devletin aldığı önlemlerden biri de iskân uygulaması olmuştur. Bir yanda nüfusu üretkenliğin artırılmasına göre yerleştirmeye çalışan devlet diğer yanda aşiret ilişkilerinin sürmesini ve nüfusun mevcut durumuyla kalmasını isteyen iç ve dış karşıtları olmuştur. Dolayısıyla iskân uygulaması, Cumhuriyetin ilanından sonraki 10 yılın en kritik çalışma alanlarından birisi olmuştur⁷.

On dokuzuncu yüz yıl içinde Osmanlı Devleti’ni kurtarmak için denenen Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları da çağdaş millî devlet gerçeğine uymadıkları için başarısız olmuşlardır. Yirminci yüz yıl Türk dünyasının en gerçekçi yaklaşımı millî devlet esasına dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurmak oldu. Bunu başaran da Mustafa Kemal Paşa idi. İşte incelememizin esas konusu millî birliğe millî hâkimiyete ve millî bağımsızlığa dayanan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve bu kuruluş sırasında bunu engellemek, parçalamak ve yıkmak isteyen entrika ve faaliyetlerin ortadan kaldırılmasına yönelik iskân siyasetidir. Türkiye’yi bölüp kolayca yutmak isteyenlerin Türk milletini içten parçalamak girişimleri İstiklal Savaşımızın ve Cumhuriyetimizin en önemli tehlikeleri oldu⁸.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde nizam ve kanunlarından habersiz, başıboş bir sürü halinde, hudutsuz ve disiplinsiz bir hürriyet ve içtimai yoksuzluk ve koyu bir cehalet içinde medeniyetten mahrum, mektepsiz, medresesiz yaşayan kabile ve aşiretler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı kendi hudut ve muntakaları içinde vuku bulan hadiseler karşısında ancak o zaman harici âlemlerle ve bilhassa ordu ve ordu mensupları ile temas etmek zorunda kalmışlar ve dünyayı o zaman görüp anlamışlardır.

Fakat şunu da katıyetle tebarüz ettirebiliriz ki, Birinci Dünya Savaşı içinde bu bölge aşiretleri Türklerle el ele vererek hudutlarda memleket için harb etmemişlerdir, Orduya yardımda bulunmamışlar, bilakis askerlikten firar ederek Cihan harbinden habersiz dağ başlarında eşkıyalık ve soygunculuk yapmak suretiyle cephe gerilerinde daima zararlı ve menfi faaliyetler göstermişlerdir.

İstiklal savaşımız esnasında Millî Hükümeti ciddi bir surette meşgul eden isyanlar çıkarmışlardır⁹.

7 Babuş, a.g.e., s.17.

8 Ergun Aybars, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 10-11.

9 Sahir Üzel, *İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cerayanları ve Irak Revandiz Hareketi* (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınlanmamış Dosya)

Bu bağlam da ulus devlet içerisinde bazı bölge aşiretleri mahalli vaziyetlere göre yaşamaya devam etmişlerdir. Bu yüzden iskân uygulamalarına gerek görülmüştür.

1- OSMANLI DEVLETİ'NDE İSKÂN SİYASETİ

Osmanlı Devleti'nde yaşayan konar-göçerlerin yaşam tarzı; nüfusu toprağa bağlanıp, toprak gelirinin arttırılmasına dayanan Osmanlı toprak düzenine uygun değildi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, iskân edilmemiş göçebe nüfusa olumlu bakmamıştır. Çünkü bunlar kayıt dışı nüfus oldukları için gerek devlete hizmet vermede, gerekse devletten hizmet almada hep güçlük çıkardıkları gibi yerleşik nüfusun malının, canının ve evinin güvenliğine yönelik sürekli tehdit oluşturmuşlardır¹⁰.

Osmanlı Devleti, yerleşmemiş aşiretlere karşı çeşitli dönemlerde bir takım önlemler almış ve bunların iskânına yönelik çalışmaları her dönemde sürdürmüştür. Taşra yönetim birimleri oluşturulurken de, bölgenin diğer birçok özelliğinin yanında, iskân olunmamış nüfusun bölgedeki durumu bölgeye iskân edilmesi düşünülen nüfusun özellikleri ve iskân olmamış nüfusla çeşitli yerel unsurlar arasındaki ilişki ve çelişkiler göz önünde bulundurulmuştur. Yerel yöneticilerin genel olarak, mülki yetkilerinin yanında askeri yetkileri de olduğu için bunlar, iskân işlerini de yürütmüşler ve bölgelerindeki iskân olmamış aşiretlerin yerleşik halka zarar vermesini önlemeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yy' da iskân çalışmalarının yürütülmesi için, iskân bölgesindeki idare amirlerinin başkanlığında "iskân komiteleri" oluşturulmuştur¹¹. Devlet gerek iskân mahallinde gerekse kaçış yolları üzerinde askeri önlemler almış ve yakalananlar cezalandırılarak kaçışları önlenmeye çalışılmıştır.

XIX. yüzyılda II. Mahmut bölge aşiretlerinin disiplin altına alınması için daha etkili çalışmalar yapmıştır. Aşiret halkından isteyenlerin, kefil göstererek başka yerlere gitmeleri konusunda aşiret reislerine resmi yetki verilmiştir. Valiler aşiret reislerine, "Mürûr Tezkiresi" (geçiş izni belgesi) vermekte yetkili olduklarına dair birer mühür dağıtmışlardır. Fırsat buldukça aşiretler, bölünüp etkisizleştirilerek değişik yerlere yerleştirilmeye ve kışlaklara atanan birer nazırla denetim altında tutulmaya çalışılmıştır¹².

10 1541'de çıkarılan Çemişgezek Kanunnamesi'nde, "Vilayet-i mezbure-i sabıkda ekrad zulmünden nice reaya parakende olup..."(adı geçen ilde Kürtlerin zulmünden nice ahali dağılıp...) cümlesindeki "ekrad zulmü" deyimıyla Kürtlerin zulmu kastedilmemiş. Osmanlı kayıtlarında gerek Türk/Etrak, gerekse Kürd/Ekrad kelimeleri genel olarak konar-göçer, yerleşmemiş etrafına zarar veren unsurları nitelemek için kullanılmıştır. Bkz; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, S.227, TTK, s. 141.

11 Tekeli, a.g.e. , s. 53.

12 Genellikle bu nazırlar aşiret reisleri arasından ve kendilerine de tanınan bu yetkilerle devletin sorumluluğuna ortak edilmek istemiştir. İskânla ilgili bu çalışmalar yeni bir vilayet düzenlemesi yapılmasını da gerekli kılmıştır. Bkz. Babuş, a.g.e. , s.34.

Ancak tüm bu önlemlere rağmen Osmanlı Devleti, ulusalcı isyanlar ve emperyalist işgaller sonucunda hızla dağılma sürecine girmiştir. Bu durum Osmanlı iskân siyasetinde önemli değişimler yol açmış ve iskân sorununu daha da ön plana çıkarmıştır.

Bu dönemde Osmanlı siyasetinin değişiminde etkili amillerin başında gelen "azınlık ulusçuluğunun" yaygınlaşması olmuştur. Önceki dönemlerde yenildiği savaşta toprak kaybeden Osmanlı Devleti bu yüzyıldan itibaren, yeni oluşan ulusların imparatorluk bünyesinden ayrılmaları ve İngiltere, Fransa gibi büyük Avrupa Devletleri'nin bazı uzak eyaletlerini işgal etmeleri sonucunda toprak kaybetmeye başlamıştır. Fransız İhtilali'nden sonra ulusçuluk akımlarının hızla yayılması, Osmanlı yönetimindeki azınlıkları da etkilemiş ve onları uluslaşma sürecine yöneltmiştir. Osmanlı azınlık hareketleri İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından desteklenmiş ve beslenmiştir. Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması ulusçuluk akımlarının zaferi olarak değerlendirilmiş, Avrupa aydınları arasındaki irka dayalı ulusçuluğun yaygınlaşması da Osmanlı azınlıklarını kamçulamıştır¹³.

Bu bağlamda Tanzimat döneminde sürdürülen merkezileşme çabaları ve Osmanlı aydınlarının "Osmanlılık" fikriyle azınlıkları bir arada tutma çabası da başarılı olamamıştır. Çünkü ulusçuluk fikri yayıldıktan sonra azınlıklara Osmanlılığı benimsetme şansı kalmamıştı. Bu çabanın sonuç vermeyeceğini Yusuf Akçura, "...asıl mühim mesele, muhtelif cins dine mensup olup şimdiye kadar birbiriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmaları mümkün değildir... Artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur."¹⁴ diyerek açıklamıştır. Akçura'nın da ifade ettiği üzere ulusalcı akımlar yayıldıktan sonra yapay bir Osmanlılık akımıyla azınlıkları devlete bağlı tutmanın olanağı kalmamıştı. Çünkü Osmanlılar; "kozmpolit" İttihadi İslamcılar ise; "ültramonten" idiler¹⁵.

Osmanlı merkezi yönetimi, egemenliğini sürdürmekte güçlük çektiği yerlerde yıllık eyaletler oluşturmuştu. Yıllıklı eyaletlerinin çoğunun bulunduğu yerin coğrafi, sosyo-kültürel yapısına uygun özel yönetimleri vardı. Doğu vilayetleri genel olarak yıllık ve özel yönetimliydi.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, II. Mahmut ayan denilen yerel derebeyleri ortadan kaldırdıktan sonra, Doğu Anadolu'da bu yarı otonom düzene son vermek istemişti. Bu amaçla bölgeye ordu sevk etmiş ve aşiretleri disiplin altına alarak reislerin birçoğunu batıdaki sancaklara sürgün etmişti. Bu amaçla bölgeye ordu sevk etmiş ve aşiretleri disiplin altına alarak reislerin birçoğunu batıdaki sancaklara sürgün etmişti. Tanzimat döneminde II. Mahmut'un bu

13 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., 15. Bs., İstanbul, 2005, s.14.

14 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Bs., TTK, Ankara, 1987, s.29-31.

15 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz: Kemal Bek, İstanbul, 2003, s. 35

ıslahatları genişletilerek sürdürülmüştür¹⁶. Böylelikle, II. Mahmut'la başlayan merkezileşme siyaseti, Tanzimat Devri'nde yaygınlaştırılarak devam ettirilmiştir. "Merkezileşme çalışmaları Osmanlı döneminde önemli bir yer tuttuğu gibi Türkiye'nin de modernleşme siyasetininin temel eksenini oluşturmuştur"¹⁷.

Bu dönemde bölgede yaşanan direnişler kırılarak, bölgede merkezi disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır. Fakat Bölge Aşiret beylerinin eski etkinliğine son verilince Jwaideh'e¹⁸ göre; "sürekli bir kişiye bağlanmaya alışkın olan bölge insanı, aşiret beylerinin yerine bu kez tarikat şeyhlerine bağlanmışlardır"¹⁹. Bu anlamda Şemdinan (Şemdinli) Kazasına bağlı Nehri Nahiyesi'nden Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah²⁰, bölgenin hem cismani, hem ruhani ilk lideri olmuştur. Üstelik dinsel özellikleri nedeniyle şeyhler beylerden daha etkili olmuşlardır.

1892 yılında II. Abdülhamid'in izniyle İstanbul, Kabataş'ta Aşiret Mektebi adıyla özel eğitim veren, 5 yıllık yatılı bir okul açılmış buraya alınan Bölge aşiretlerine mensup çocuklara, İslam'ın birliği, İslam' a ve halifeye bağlılık gibi fikirler aşılanmıştır. Bu okuldaki aşiret çocuklarının hem okutulduğu hem de rehin olarak tutulduğu belirtilmiştir²¹.

Osmanlı Devleti'nde, Müslüman olmayanlardan, İstanbul halkından ve düzensiz aşiretlerden genel olarak asker alınmazdı. Ancak sonradan çoğu teknik

-
- 16 Bu isyanlardan biri de Botan Emiri Bedirhan Bey'in isyanıdır. Nizip Savaşı'nda Osmanlı ordusunda komutan olarak bulunan Emir Bedirhan, 1842 yılında ilk Kürt İsyanı'nı çıkarmış ve üzerine gönderilen Hafız Paşa'yı yenerek adına para bastırmıştır. Bu isyanın görünen nedeni, Bedirhan Bey'e bağlı bulunan Cizre'nin kendisinden alınarak Musul'a bağlanması idi. Esasında devletin bölgeyi disiplin altına almak için sürdürdüğü ıslahat çalışmalarına önemli bir tepki oluşarak ortaya çıkmıştı. İsyân bastırıldıktan sonra şartlı olarak teslim olan Emir Bedirhan çevresiyle birlikte Girit'te iskân olunmuş ve ölünceye kadar burada yaşamıştır. İsyân ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyanı-Tenkil*, 3. Bs., Alan Yay., İstanbul, 1991, s. 15.
- 17 Mesut Yeğen, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.56.
- 18 Wadie Jwaideh 1920 yılında Basra'da doğmuş. Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde mastır yaptıktan sonra Maxwel gazetecilik Okulu'nda doktorasını tamamlamıştır. 1960 yılında Indiana Üniversitesi'ne Orta Doğu ve İslam Tarihi profesörü olarak girmiştir.
- 19 Wadie Jwaideh, *Kürt Miliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev.İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 144-145.; Devlet Planlama Teşkilatı'nın mevcut raporlarına göre, bölgede son yüzyılda tarikatların ve mezhepçiliğin yaygınlaşması ve güçlenmesi rastlantısal değildir. Bu olgu yasa değişiminde işlevini yitiren bir sosyal güvenlik kurumunun yerine, toplumsal bir varlık olan insanın insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla benzer bir kurumu benimsemesinin bir sonucu olarak görülebilir.Rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Filiz Doğanay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Toplumsal Yapısında Dönüşme Süreci (Sosyal ve Antropolojik Yaklaşım)*, DPT Yay., Ankara, 1995, s. 1-11.
- 20 Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra halkın çektiği sıkıntıları kullanarak Osmanlı yönetimine karşı isyan çıkarmıştır. Ubeydullah eyleme geçerken özellikle İngilizlerin desteğini de almayı düşünmüştür. Nitekim ABD'li misyonere yazdığı mektupta bölge halkının ayrı kültürü, dili geleneği olduğunu dolayısıyla İran ve Osmanlı yönetiminden ayrı bir Kürt devletinin kurulması gerektiğini, Ermeni baskısından da ancak bu şekilde kurtulabileceklerini belirtmişti. Bkz; Jwaideh, a.g.e. , s.153-154.
- 21 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yay., İstanbul, 1992, s.39.

ve geri hizmetlerde görevlendirilmek üzere bazı özel koşullarla alınmıştır. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın önerisi üzerine, II. Abdülhamid'in çıkardığı bir fermanla Bölge Aşiretlerinden derlenen gençlerden "*Hamidiye Alayları*"²² denilen özel bir süvari alayı kurulup, komutanlığına Zeki Paşa getirilmiştir. Bu özel ordu, Doğu Anadolu'daki asayiş bozan aşiretlere ve isyan çıkaran Ermenilere karşı kullanılacak, aynı zamanda kendilerine devlet sorumluluğu yüklediği için Bölge aşiretleri de disiplin altına alınmış olacaktı²³. Ancak beklenen sonuç alınamamıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde, II. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği serbestlikle Türklerde olduğu gibi diğer unsurların da milliyetçiliğe yönelmelerinde etkili olmuştur. Osmanlı yönetimindeki unsurların birleşmesi için aşırılıklardan kaçınması ve ortak bir yol bulması gerektiği fikrini savunan, Dr. Abdullah Cevdet "*...her ulusun kendine özgü bir dili, kanunu ve yönetimi olması gerektiğini fikrinin batıl olduğunu*" belirtip, milliyetçi akımlara karşı, ortak dil, ortak kültür ve ortak devlet fikrini savunmaktaydı²⁴.

İttihat ve Terakki, merkezileşme siyasetinin gereği olarak, birçok aşiretin iskân edilmesine karar vermiş ve aşiretlerin iskânı işini yürütmek üzere, *Aşiretler ve Göçmenler Umum Müdürlüğü* adıyla bir müdürlük oluşturmuştu²⁵. Sonuç itibarıyla bu dönemdeki iskân uygulamasına karşı bölge insanının gösterdiği tepki, Türk Milliyetçiliği'nin dayatılmasından çok, aşiret reislerinin dinsel yetkileri ve ayrıcalıkları sona ereceği endişesinden kaynaklanmıştır. Bu yönüyle diğer azınlık ayaklanmalarından farklılık arz etmiştir. Fikret Babuş'a göre; "*Bölge aşiretlerinin hareketinde halifeye ve dine bağlılık, Türkiye dönemindeki siyasetlerde de etkilidir. Dinsel söylemlerle hareket eden partiler bölgede önemli destek görmektedir*"²⁶.

2- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İSKÂN SİYASETİ

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra, ülke bütünlüğü ve bağımsızlığı için Amasya Genelgesi'ni yayınlayıp bütün milleti, millî birlik ve bütünlük, içinde ulusal bağımsızlığı sağlamak amacıyla millî hâkimiyete el koymaya çağırdı. Erzurum-Sivas kongreleri ve BMM'nin açılması, millî

22 Enver Ziya Karal'a göre, aslında ata binip cirit oynamaktan başka bir şey bilmeyen askeri disipline gelmeyen ve askerlik sanatından anlamayan bu unsurlardan asker olarak yararlanmak olanaksızdı. Bkz.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, TTK, Ankara, 1962, s.354. Jwaideh'e göre ise bu alaylar, büyük devletler ıslahat istedikçe başı derde giren Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine karşı, bu gibi ayrıcalıklar ve yetkiler vererek Kürt Aşiretleriyle anlaşma ve ittifak yoluna gitmek istemişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine alaya mensup askerler de cepheye gitmişlerdir. Bkz.; Jwaideh, a.g.e. , s.186-187.

23 Alayın adı 1908'de "Aşiret Alayları" olarak değiştirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Babuş, a.g.e., s. 44.

24 Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s. 319.

25 Müdürlüğün başına da, 1934 İskân Yasası çıkarken İçişleri Bakanı olarak, kanunun çıkmasında ve uygulanmasında emeği geçen Şükrü Kaya getirilmişti.

26 Babuş, a.g.e. , s. 46-47. Tekeli, a.g.e. , s. 76.;

bağımsızlığın ve hâkimiyetin kazanılması için yapılan millî birlik hareketinin teşkilatlanması ve meşrulaşması idi²⁷. Anadolu'da Millî Hareket'in başlaması ve özellikle B.M.M. Hükümeti'nin kurulması ile birlikte Saltanat ve Hilafet makamının tehlikeye düştüğünü iddia ederek, Türk Vatanı'nı parçalayarak yeni kuruluşlar meydana getirmek amacıyla, Anadolu'da bir takım girişimler oldu. Bazen İstanbul'un ve yabancıların kıskırtması, bazen de belli bir zümrenin ön ayak olması ile meydana gelen bu girişimler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çeşitli zamanlarda Millî Mücadele karşıtı ayaklanmalara yol açtı. Anadolu'daki hareketin saltanata, Hilafete ve şeriata düşman olduğu fikrini işleyen kıskırtıcılar, bu yolla Anadolu hareketini boğmak istediler. Bunun için her çareye başvurdular. Rütbe, para dağıttılar. Düşmanla işbirliği yaptılar. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde propagandaya giriştiler. Bu propagandaya yabancıların dağıttıkları para ile bazı bölgelerde beliren milliyet duyguları da eklendi²⁸.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ortaya çıkan yönetim boşluğundan yararlanmak isteyen bazı Kürt grupları bağımsız devlet kurmak için harekete geçmişlerdi. İngilizler Doğu Anadolu'da gelişen olayları denetim altında tutabilmek için Binbaşı William Charles Noel adında bir ajanı görevlendirmişti²⁹. İstanbul'da da *Kürt Teali Cemiyeti* kurulmuş, Hariciye Vekili Sait Paşa'nın oğlu, eski büyük elçilerden Şerif Paşa Kürtler adına Paris Konferansı'na delege olarak gönderilmişti. Şerif Paşa'ya yetki verilmesi konusunda Kürt Teali Cemiyeti'nin yöneticileri, Osmanlı yetkilileri ile de anlaşmıştı³⁰.

Bu dönemde oluşturulmuş olan *Millî İttifak* yerli ve yabancı belgelerde farklı şekiller de değerlendirilmiştir. İngiliz belgelerinde, temelde Kürt ve Türklerin, genelde tüm Anadolu halkının sağladığı millî birlikten endişe ile söz edilmektedir. Calthorpe, 29 Temmuz 1919 tarihli, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda millî birliğe karşı endişelerini, "*Büyük Ermenistan söylentileri Türkiye'de Kürt ve Türk halkının birleşmesine ve milliyetçilerin alevlenmesine neden oldu*" diyerek belirtmiştir. Bu gibi İngiliz belgelerinin birçoğunda, bütün güçle-

27 Aybars, a.g.e. , s. 12.

28 Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Koçgiri Pontus Bir Paşa*, Ankara, 2000, s. 55.

29 Mustafa Kemal Sivas'a geldiğinde, İngiliz ajanı Noel bölgesindeki aşiret reislerini kıskırtarak, onları kongreye karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Nutuk'ta Noel'in yanında 15 atıyla birlikte Malatya'ya geldiği ve orada Harput Valisi Ali Galip ile Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi'nin de katıldığı bir toplantı yaptığı bu toplantıda Sivas Kongresi'nin engellenmesi kararı alındığı belirtildikten sonra, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları haber olarak bu kişileri izlediği ve sonuçta da hiçbir başarı sağlayamayarak bölgeden kaçtıkları anlatılmaktadır. Noel'in aşiretleri kıskırttığını gösterir 20 kadar rapor Nutuk'ta yayınlanmıştır. Bkz.; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, TTK, Ankara, 1989, s. 398-401.

30 Cemiyetin başkanı Seyit Abdülkadir daha sonra Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde, o dönemde böyle bir anlaşmanın yapıldığını doğrulamıştır.

rini seferber ettikleri halde Kürt-Türk birliğini önleyemediklerinden yakınılmaktadır³¹.

Millî Mücadele döneminde millî ittifakın oluşumunda güçlük çekilmemişti. Fakat Saltanat ve Hilafet kaldırılıp, dinsel öğelerin yerine ulus kimliği ön plana alınmaya başlanınca, yukarıda değinildiği gibi halifeye ve dine bağlı Kürt aşiretleri tepki göstermişlerdi. Esasında tepki, millî kimliğin yerleşmesiyle toplum üzerindeki egemenlikleri elden gidecek olan aşiret önderlerinden geliyordu. Bunlar feodal ilişkilerde kendilerine bağlanan aşiret halkını kolayca harekete geçirebiliyorlardı. Bu nedenle Millî Mücadele boyunca çıkan 24 ayaklanmadan sadece 5'ini Kürt aşiretleri çıkarmış ve sadece 3'üne kitlesel katılım olmuşken, 1924-1938 yılları arasında merkeze karşı çıkan 18 isyanın 17'sini Kürt aşiretleri çıkarmış ve bunların 16'sına kitlesel katılım olmuştur³².

Türk anayurdunu işgale kalkışan Yunan Ordusuna karşı bütün ulusun savunma azmi gerçekleştirilirken, Anadolu'da 1919 - 1920 ve hatta 1921 yıllarında birçok aldatılmış vatan çocuğu bu mücadeleye katılmamış, tersine bu kutsal savunmaya engel olmak üzere ayaklanmışlar ve kardeş kavgalarına sebep olmuşlardır. Damat Ferit hükümetinin 1920 yılından sonraki ana tutumu dışında, bu ayaklanmaların başka sebepleri de vardır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür:

Mondros Mütarekesinden itibaren, işgal devletleri, özellikle İngilizler, yurdun paylaşılma ve parçalanmasını kolaylaştırmak üzere, büyük paralar harcayarak çalışmaya başladılar. Bu çalışmalar irticai körüklemek, halkı halifeliği desteklemeye yöneltmek, gerici bazı unsurlarla birlikte azınlığın olumsuz tutumlarından yararlanarak bunları ulusal direnişe karşı koymak amacını güdüyordu. Diğer yandan, ordusu terhis edilmiş, silahları alınmış, birçok bölgeleri işgal edilmiş bir ülkenin, yenen devletlere karşı koymasının tam bir felaket olacağı fikri de etrafa yayılmıştır.

Ayrıca, ulusun İtalyan, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan bitkin ve bıkkın olarak çıkması, tekrar silâh altına alınmaktan hoşnut olmayanların bulunması, yurt savunması için kurulan fakat İstanbul Hükümeti ve İngilizlerce çete adı verilen ulusal kuvvetlerin para, yiyecek maddeleri ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için halka külfetler yüklemesi, pek az da olsa bazı kişilere karşı kötü davranılması yer yer hoşnutsuzluklara sebep olmuştur.

Ayaklanmaların bölgesel sebepleri de vardı. Bu sebepleri de kısaca belirtmek gerektir:

1. İngiltere başta olmak üzere itilaf devletlerinin Rum ve Ermeni azınlıklar ile Millî Mücadele karşıtlarını desteklemeleri,

31 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Gotthard Jaeshke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev.: Cemal Köprülü, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK, Ankara, 1991, s. 44.

32 Yeğen, a.g.e. , s.143.; Babuş, a.g.e. , s.75.

2. İstanbul Hükümetleri tarafından Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadelenin Padişahlık ve Halifelîğe karşı olduğu, bu yüzden dine aykırı olduğunu söyleyerek halkı kışkırtmaları,
3. Kuva-yı Milliye içerisinde yer alan bazı kişilerin halka kötü davranması,
4. Mülki İdare de bulunan Vali ve Kaymakamların olumsuz tutumları,³³

1923–1938 Yılları Arasında Çıkan Cumhuriyet Karşıtı Ayaklanmalar³⁴

Ayaklanmanın Adı	Ayaklanmanın Başladığı Tarih	Bastırıldığı/Bittiği Tarih
Ali Batı Olayı	11 Mayıs 1919	18 Ağustos 1919
Ali Galip Olayı	20 Ağustos 1919	15 Eylül 1919
Cemil Çeto ayaklanması	20 Mayıs 1920	7 Haziran 1920
Millî Aşireti Ayaklanması	1 Haziran 1920	26 Haziran 1920
Koçgiri ayaklanması	6 Mart 1921	17 Haziran 1921
Nasturi Ayaklanması	12 Eylül 1924	28 Eylül 1924
Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı	9 Ağustos 1925	2 Ağustos 1925
Şeyh Sait Ayaklanması	13 Şubat 1925	31 Mayıs 1925
Yusuf Taşo Ayaklanması	16 Mayıs 1925	16/17 Mart 1926
I. Ağrı Ayaklanması	16 Mayıs 1925	17 Haziran 1926
Koçuşığı Ayaklanması	17 Ekim 1926	1 Aralık 1926
Alikanlı Aşiretinden Halil Sami Ayaklanması	Mayıs 1927	25 Ağustos 1927
II. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Tedip Harekâtı	13 Eylül 1927	20 Eylül 1927
Bıcar Tenkil Harekâtı	7 Ekim 1927	17 Kasım 1927
Jiyan Aşiretinden Asi Resul Ayaklanması	22 Mayıs 1929	27 Eylül 1929
Tendürek Harekâtı	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Şeyh Abdülkadir Ayaklanması	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929

33 Selçuk Duman ve Diğerleri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 2006, s. 260.

34 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara, 1972, s. 68; Babuş, a.g.e., s.111.

Zeylan Ayaklanması	20 Haziran 1930	Eylül 1930
Savur Tenki Harekâtı	26 Mayıs 1930	9 Haziran 1930
Oramar Ayaklanması	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
III. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Harekâtı	7 Eylül 1930	14 Eylül 1930
Haydaran Aşiretinden Kör Hüseyin Ayaklanması	20 Haziran 1930	10 Ağustos 1930
Barzani Şeyhi Ahmet'in Ayaklan.	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
Pülümür Harekâtı	8 Ekim 1930	14 Kasım 1930
Menemen Olayı	23 Aralık 1930	23 Aralık 1930
Dersim Ayaklanması	21 Mart 1937	18 Kasım 1937

1923–1938 yılları arasında çıkan Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalar ve gerçekleştirilen askeri hareketler sırasında, Kazım Karabekir Paşa şarkın islahı konusunda Milli Mücadele döneminde yapmaya başladığı tekliflere değinerek dikkatleri çıkacak isyanlar öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çekmek istemiştir³⁵.

Nasturi ayaklanmasının başlaması üzerine Başbakan İsmet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'ya Nasturi ayaklanmasının başlamasına kadar durumu özetleyen bir rapor sunulmuştur. 16 Eylül 1924 tarihli raporda, tedip harekâtına memur edilen kıtaların aynı anda harekâta başlayacakları ve harekât için takip edilen strateji anlatılmaktaydı. Harekât 28 Eylülde sona ermiş fakat Nasturilerin çoğunun sınır dışına kaçması ile amaca ulaşamadığı gibi Musul sorununun çözümüne yönelik askeri girişimler de sonuç vermemiştir³⁶.

Bölgede isyanlara sebep olan eksiklikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Bölgede en önemli meselelerden biri jandarmanın yetersizliğidir. Bir raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir. "...jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmanın değiştirilmesi ile onların yerine gönderilen Türk ve diğer Jandarmalar vazifelerini yapacak durumda değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta bir kısmı silah istimalini öğrenmeden vazifeye sevk edilmiştir." Ayrıca bir başka raporda, "Şark vilayetlerindeki ve bütün memlekette en ehemmiyetli meselelerin birisi de jandarmanın meselesidir. Jandarmanın islahı kemiyet değil keyfiyet bakımından olmalıdır."³⁷

35 Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul, 1995, s. 12–13.

36 Hüseyin Koca, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya, 1998, s.56–61.

37 Koca, a.g.e., s.79–78.

2. Devamlı hareket halinde çoğunlukla atlı durumunda olan eşkıyaya karşı kullanılacak güvenlik güçlerinin vasıfları ve ne tür bir güç kullanacağıdır. Daima seyyar ve atlı olan eşkıyaya karşı mutlaka atlı birliklerle önlem alınması önerilmiştir.
3. Bölgede en önemli mesele ise, halkın içinde bulunduğu halieet-i ruhiyedir. Buna göre halkın içinde bulunduğu korku psikolojisi ve kimin yanında yer alacağına karar verememesidir. Mevcut durumu gözler önüne seren rapora göre, "...bazı kasabalarda sakin olan ve Kürtlüğe temayül etmeyen Türklere isyan muntıkasında hükümete taraftarlık eden Kürtler hayatlarından emin görünmüyorlar..." ifadelerine yer verilmiştir. Bunun sebebine ise şu şekilde değinilmektedir: "...köylü hükümetten ziyade eşkıyadan korkmaktadır. Bunun sebebini açıkça söylüyorlar. Diyorlar ki: Ben eşkıyanın geldiğini gittiğini haber vermekten korkuyorum, çünkü hükümet kuvvetleri yetişinceye kadar kaçıyorlar, ele geçmiyorlar. Bilahare benim haber verdiğimi duyan ve işiten eşkıya bu defa beni öldürmek üzere geliyor. Hâlbuki hükümet çok yapsa bir dayak atar. Birkaç gün hapis eder kurtulurum. Hükümetin rahim ve şefkati vardır. Fakat eşkıyada bu yoktur. Binaenaleyh eşkıyanın cezası daha ağır olduğundan onun dediğini yapmak mecburiyetinde kalıyorum."³⁸
4. Mardin yolunda soygunculuk yapılmakta bilhassa posta soyulmaktadır. Bu işin içinde Diyarbakır'daki Kürtçülerin oldukları kesindir³⁹.

Elazığ Valiliği'nin raporunda şu teklife yer verilmektedir: "jandarma ıslah edilmelidir. Talimsiz ve kalitesiz 40.000 jandarma yerine daha iyi eğitilmiş ve 1/3 nispetinde bir sayıda iyi maaş alan jandarmanın daha faydalı olacağı şüphesizdir. Ağarlardan uzak durmaları için ihtiyaçlarının karşılanması elzemdir. Bu vilayetlere batıdan Türk etrafında jandarma gönderilmelidir. Bu jandarmaların münevver olmasına dikkat edilmelidir."⁴⁰

Verilen raporlarda hassasiyetle üzerinde durulan bir hususta halkın elinde gelişigüzel bulundurulan silahlardır. Rapora göre, "Kürtlerdeki silahların bir program dâhilinde toplanması lazımdır. Silah taşınması icap edenlere ruhsat verilmelidir... Hükümetçe silahlandırılan aşiret süvari alaylarına da son vermek uygun olur." ifadeleri yer almıştır.

22 Kânunuevvel 1926 tarihli 1/1204 numaralı kanun layihasında mesele açık bir şekilde ifade edilmektedir: "Tarihe intikal eden sultanlar devrinin sakim sistemi, şarkı her zaman bir tehlike teşkil edecek mahiyette mühmel bırakmış ve O muhiti mütegalibenin idare ve nüfuzu altına vermiş ki. Cumhuriyeti idareye yakışmayan bu tarzı idareyi yıkmak, Cumhuriyet kanunlarını bihakkın nafi kılma Vilayati şarkiyede

38 Hamit Pehlivanlı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s. 575-577.

39 Hallı, a.g.e., s.93; Pehlivanlı, a.g.e., s. 578.

40 Koca, a.g.e., s.79-78; Hallı, a.g.e., s. 93.

cezri islahat icrasına mütevakıf ve müftekindir. İslahatı mütasavverenin tatbik ve icrasına mübaşeretten evvel, kanaati siyasiyeleri muhalif bazı anasırın bertaraf edilmesine ve bunun için evvel emirde halka Hükümet içinde ikinci bir hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden temini menfaat ve bir muhiti mazarrat ve mefsedet teşkil eden mütegalibenin ve kendilerine ruhani bir sanat ve mevki vererek masum halkı işfal ve idlal ile icraatı Hükümete mâniâ ihdasına çalışan meşayih ve bunların damı tezvir ve işfalatına kapılarak Şark'ta yapılacak islahata kavlen ve fiilen muhalefet ve mümanaat edecek kabiliyetteki eşhası muzırra ile idam veya ağır bir ceza ile mahkûm edilen ve Suriye, Irak ve İran'a firar ederek aylehimize hareket eden muzır eşhasa mensup ailelerin ve Şark hapishanelerindeki mahkuminin islahat muntikalarından uzaklaştırılmalarına zarureti katiye hâsıl olmuştur. Eşhas ve zümrei mezkûra islahat muntikasında bulunduğça teceddüit ve terakki uğrunda yapılacak teşebbüsât ve teşkilattan müsmir bir netice istihsalı ümit edilemez. Bu vecih ile garba alınacak eşhasın muhtacı muavenet olanların nakli işe masraflarının tarafı Hükümetten verilmesi, bunların ikamet ettirilecekleri mahallerde iskân ve borçlanma kanunlarına tevfikân adiyen iskân muamelesine tabi tutulmaları ve Şarkta terk ettikleri emlak ve araziye mukabil, garpta emval ve arazi itası suretiyle terfih halleri de şiarı madelettendir. Garba alınan, Şarklı eşhasın, ikamete memur edildikleri mahallerde daimi ikamete mecburiyet ve Vilayeti Şarkıye ye avdetten memnuiyetleri Şark'ta başlayacak islahatı esasiyeden matlup gaye için zaruri telakki edilmekte ve mukaddemei islahat olan garba nakli eşhas amelîyesinin zamanla tahdidî ve layihai kanuniye de tespit edilen müddet zarfında ikmalî, menatiki Şarkıye de bu amelîyenin husule getireceği endişeyi izale noktaî nazarından lazım addolunmaktadır. Bu müddetin inkızasında nakli eşhas hususu adak icraatı Hükümetin hitam bulduğu halka ilan olunacaktır ve bittabi Hükümeti Cumhuriyemizin umdelerine sadık olan ahali mahalliye nazarında husule gelen tereddüt izale edilecektir."⁴¹ denilmekte idi.

2-1- İskân Çalışmalarının Tatbiki

Türkiye'de iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Barış Antlaşması'nda kabul edilen mübadele sözleşmesinin uygulamaya başlanması üzerine, 13 Ekim 1923 tarih ve 352 sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasını öngören yasanın çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Zabıt ceridesinde bu teşkilat yapısı şu şekilde oluşturulmuştur:

Madde 35: İskân teşkilatı, merkezde Dâhiliye vekâleti merkez teşkilatı hakkındaki kanuna tevfikân nüfus işleri umum müdürlüğüne merbuttur. Bir ve iki ve üç numaralı muntikalara dâhil olunanların tebeyyün edecek ihtiyaca göre taşra teşkilatının ve kadrolarının tespiti İcra Vekilleri Heyeti kararına mütevakıftır. Vilayetlerde iskân teşkilatı mahalli en büyük mülkiye memurlarının emri ve nezareti altındadır. İskân memurları istihdam şeraiti itibariyle dâhiliye memurları kanuna tabidir. Her sene bütçesiyle tasdik edilecek tahsisat ve icra

41 TBMM Z. C., D.: 2, C. 33, s. 153.

Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunacak kadro dâhilinde ücretli memur istihdama Dâhiliye vekâleti mezundur. ⁴²

İskân teşkilatı Başvekâletin 3.7.1934 tarih ve 6/1943 numaralı tezkere ile meclise gelmiş ve kabul edilmiştir. Buna göre

1. 1-İskân teşkilatı Dâhiliye vekâleti Nüfus umum müdürlüğüne bağlıdır. Merkez ve vilayetler teşkilatı aşağıda gösterilmiştir:

A: Merkezde iskân teşkilatı iki şubeden mürekkep olup kadrosu 1 numaralı cetvelde gösterilmiştir. Birinci şube: Bu kanun hükümlerine göre muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve nakledilenlerin getirilmesi, yollanması, yerleştirilmesi, müstahsil hale konması, muntıklarının ve yerlerinin ayrılması, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere toprak dağıtılması, eski iskân işlerinin tasfiye edilip bitirilmesi işleri ve bunların muhabere ve muameleleriyle uğraşır; üç büro ve iki ayrı memurdan teşekkül eder. İkinci şube: Memleket içinde vatandaşların kültür cephesinden her türlü vaziyetlerini araştırmak, 8, 9, 10 ve 11. maddelerine göre lüzumlu görülen tedbirleri arayıp bulmak, bu tedbirlerin tatbikini devamlı yürütmek ve yoklamak; hariçteki Türk kan veya kültürüne bağlı olanlardan geleceğin vaziyetlerini tetkik etmek, yurdun iskâna elverişli ve verimli topraklarını araştırıp bulmak ve tespit etmek işleri ile uğraşır, dört bürodan teşkil olunmuştur.

Tabiiyet işleri ile uğraşan Nüfus Umum müdürlüğü ikinci şubesinin adı dördüncü şube olmuştur. Merkez iskân teşkilatının tayin, terfi, istihdam, tecziye, nakil ve tahvilleri ve dereceleri 10.6.1930 tarih ve 1700 numaralı Dahiliye memurları kanununa bağlıdır.

B: Vilayetlerde daimi bir seyyar iskân teşkilatı bulunur. Kadrosu 2 numaralı cetvelde yazılmıştır. Bu kadro iskân işlerinde mütehasıs olan veya mütehasıs yetişebileceklerden teşkil olunur.

Bu memurlar Dâhiliye vekâletinin münasip gördüğü yerlerde iskân işleri ile meşgul olurlar. Vazifeleri Dâhiliye vekâletinin talimatnameleri ile tayin olunur.

Umumi müfettişlik müşavir ve muavinleri umum müfettişlerin inhası ve Nüfus umum müdürlüğünün ve Dâhiliye Vekili'nin tasvibi üzerine, iskân müdürleri Nüfus umum müdürlüğünün intihabı ve Dâhiliye Vekili'nin tasvibi üzerine müşterek kararname ve Reiscumhurun tasdikine iskân memur ve kâtipleri Umum Müdürlüğü'nün intihabı ve vekilin tasdikiyle tayin olunurlar.

Umumi müfettişlik müşavirleri Dâhiliye Vekâleti vilayetler memurları üçüncü, İskân Müdürleri ve müşavirlik muavinleri iskân memurları beşinci, iskân kâtipleri altıncı ve muvakkat maaşlı memurlar yedinci sınıf memurlardan sayılırlar.

42 TBMM Z. C., D.: 4, C. 23, s. 26.

İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunacak bir kadro içinde iskân tahsisatlarından lüzumu kadar ücretli veya muvakkat maaşlı memur istihdamına Dâhiliye Vekâleti salâhiyetlidir. Ücretli veya muvakkat maaşlı memurlar iskân müdür veya memurlarının ve olmayan yerde kaymakamların intihap ve inhasile ve doğruca vilayetlerce tayin olunurlar.

Vilayetler iskân kadrosundaki memurları istihdamları, terfileri veya tecziyeleri 10.6.930 tarih ve 1700 numaralı Dâhiliye memurları kanununun hükümlerine tabidir.

Vilayetlerdeki iskân teşkilatı buldukları yerin vali veya kaymakamlarının ve müşavir ve muavinleri umumi müfettişlerin emir ve nezareti altında çalışırlar.⁴³

Muhacir ve mültecilerin idaresi hakkında oluşturulan Muhacirin Müdüriyeti İdareyi Merkeziyesi tarafından bunların organizasyonu amaçlanmıştır.

Yine bu çerçevede Muhacirlerin işleri karşılanmış, bu işe karşılama süresini de 3 ay olarak tespit etmişlerdir. Ancak yetim, kimsesiz ve eşyasız kadınların ve sevkıyatı devam edenlerin işesinde süre uzatılabilmektedir. Tabip reçetesi ve tabip raporları doğrultusunda muhacirlerin tedavi giderleri de karşılanmıştır.⁴⁴

21 Mayıs 1926 tarih ve 885 nolu iskân kanununun 3. maddesine bir fıkra ilavesine dair kanun ve memleketin nüfus kesafeti olan yerler halkından olup ta nüfusu az olan muntikalarda yerleşmek talebinde bulunanların o muntikalara nakil ve iskânları şeklinde bir değişikliğe gidilmiştir.⁴⁵

Yukarıda ifade ettiğimiz kanunların çıkarılması ile hukuki zemini hazırlanan iskân politikasının ikinci aşaması ise yerleştirmelerdir. Bunlardan da örnekler verelim:

- 1925 tarihli bakanlar kurulu kararı ile Dersim Aşiretlerinden bazıları buldukları alan ziraata ve imara müsait olmamasından dolayı Erzincan ve Elazığ vilayetlerinin tarıma müsait alanlarına yerleştirilmesi hususunda karar vermiştir.⁴⁶

43 TBMM Z. C., D.: 4, C. 23,24, s. 1-2.

44 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(Bundan sonraki dipnotlarda B.C.A. şeklinde verilecektir.), Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, Fon Kodu: 030.18.01. 01, Yer No:03 23 20 Kara No:929; TBMM Z. C., D.: 4, Cilt 23, s. 67; 1/335 numaralı iskân kanununda yine bu yerleştirme usulleri ayrıntıları ile verilmiştir.

45 TBMM Z. C., D.4, Cilt: 16, s 22.

46 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 15.49.11, Karar No 2319.

- 28 Haziran 1341(1925) tarihli karar gereğince muhacir ve mültecilerin rahat ve problemsiz yerlerine ulaşması ve orada yerleştirilmeleri konusunda devlet tedbirler almıştır.⁴⁷
- 30.12.1925 tarihli iskân kanunu ile yine aynı doğrultuda yerleştirmeler yapılmıştır.⁴⁸
- Hakkâri bölgesinde yerleştirme amacıyla ayrılan paranın İskân Umum Müdürlüğü Bütçesinden ödenmesine 08.11.1925 tarihinde karar verilmiştir. Burada yerleştirmeye tabi tutulanlar ise Nasturilerdir.⁴⁹
- 23 Ekim 1927 tarihinde Bafra civarında bulunan Rum kadın ve çocuğun nakil edilmeleri için İstanbul'da ki İngiliz görevliye müracaat ettikleri yapılan inceleme sonucunda bu duruma gerek olmadığını gerekli rahatlatmanın dâhiliye nezareti tarafından yapıldığı belirtilmiştir.⁵⁰
- Diğer yandan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk imzalı 01.09.1937 tarihli kararlar, iskân muntikalarında yapılan inşaatın fenni şartnamelerine ve planlarına göre takip ve vaziyeti yerinde kontrol etmek ve raporlarını tanzim etmek amacıyla mühendis ve fen memurlarının tayin edilmeleri onaylanmıştır. ⁵¹ Yani devlet muhacir ve mültecilerin bütün ayrıntıları ile ilgilenmiştir.
- Halikanlı aşireti ve hayvanlarının batıya sağlıklı bir şekilde ulaştırılması maksadıyla da 11. 10. 1931 tarihli kararlar gemi kiralanmıştır.⁵²
- Cumhurbaşkanı imzalı diğer bir kararlar da, Çorum ve Yozgat Vilayetleri hududunda bulunan Aygar dağının sarp ve yolsuz muntikalarında yaptıkları obalarda oturan 440 insanın münasip bölgelere iskân edilmeleri konusunda 03.01. 1932 tarihinde karar verilmiştir.⁵³
- Çorum Vilayetinde 40 haneden ibaret olan Yörük Aşireti efradından 4 çadırın Sungurlu kazasının Saraca ve Karadere köylerinde diğerlerini Çorum'un Çavaşak ve Hakan Huzlus Köylerine binalarını kendileri yapmak su-

47 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 14.42.05, Karar No 2173.

48 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 17.81.13, Karar No 2958.

49 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 16.71.19, Karar No 2764.

50 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 04.37.14, Karar No 1203.

51 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 78.76.02, Karar No 7312.

52 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 23.70.01, Karar No 1138.

53 B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 25.2.1, Karar No 1210:3.

retiyile yerleştirilmelerine 03. 01. 1932 tarihli Cumhurbaşkanlığı onayı ile karar verilmiştir.⁵⁴

- Tokat Vilayeti'ne bağlı Gerdikan ve Sarıtarla köylerine de, Türk Aşiretlerinin yerleştirilmesine 05.11.1933 tarihinde karar verilmiştir.⁵⁵
- Trabzon ve Çoruh'ta toprağı olmayan 9836 kişinin Van gölü civarına azar azar yerleştirilmelerine 05.11.1933 tarihinde karar verilmiştir.⁵⁶ Böylece ülke içerisinde sorunların çözülmesinin iki taraflı yerleştirmeden geçtiğı de kabul edilmektedir
- Yine Mustafa Kemal Atatürk imzalı 10.12.1937 tarihli kararlar Pasof ve Ardahan kazasının Türk soyundan olan ve topraksızlık nedeniyle sıkıntı çeken 28 hanede 183 kişinin Tokat Vilayetinin Erbaa Kazasının Destek Nahiyesinin Serniç Köyüne yerleştirilmelerine karar verilmiştir.⁵⁷
- Devlet iskân kanunlarının sağlıklı yürütülmesi ve iskâna tabi tutulanların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla geçici personel görevlendirmiştir.⁵⁸
- İskân edilen vatandaşların yerlerinde kalmaları amacıyla da gerekli tedbirler alınmıştır. 02. 12. 1924 tarihinde alınan bir kararla bunun hukuki alt yapısı hazırlanmıştır.⁵⁹
- 22 Kanunu evvel 1926 tarihli ve 1/1204 Numaralı kanun Lahiyası ile iskâna tabi tutulacak şahısların nitelikleri ve uygulama şekilleri belirlenmiştir. Buna göre:
  1. *İdari, askeri ve içtimai esbaba binaen Şark idarei örfiye muntikasıyla Beyazıt vilayetinden 1400 kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatiki mezkuredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilayetlerine nakli için hükimete mezuniyet verilmiştir.*
  2. *Nakil muamelesi 1927 senesi Ağustos nihayetine kadar ikmal edilir. Nakledilen eşhastan zerliyatı bulunanların aileleri teşrinisani nihayetine kadar mahallerinde kalabilirler. Sekizinci maddede mezkûr tasfiye muamelesinin hitamına kadar bu*

54 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 25.2.2, Karar No 1210:4.

55 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 41.81.11, Karar No 15293.

56 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 40.77.10, Karar No 1510.

57 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 80.99.05, Karar No 7777.

58 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 76.54.2, Karar No 6871.

59 B.C.A. , Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğı, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 12.58.8, Karar No 1178.

ailelerden bazılarının memleketlerinde kalmaları için müsaade itasına İcra Vekilleri Heyeti salâhiyettardır.

3. Nakledilenlerden muhtaç vaziyette bulunanlar mahalli müretteplerine kadar Hükümet tarafından nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin hitamına kadar naklolundukları mahallerde işe olunurlar
4. Mütemevvel olsun muhtaç olsun umum nakledilenler iskân edildikleri mahallerde borçlanma kanununa tevfikân derhal adiyen iskân olunurlar. Ancak tasfiye neticesine intizar istidasında bulunanların adiyen iskânlarında sarfınazar olunur.
5. Nakil ve iskân edilenler Hükümetin Garp vilayetlerinde iade ettiği mıntikalarda ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamıyla serbesttirler. Ancak birinci maddede zikredilen menatika avdetle oralarda seyahat edemezler. Bu mecburiyete riayet etmeyenler hakkında Türk ceza kanununun 526. maddesi tatbik olunur.
6. Mahkûmlardan icra vekilleri heyetince nakil ve iskânlarına karar verilenler ceza müddetlerini bitirdikten sonra gayri mahkûmlar gibi aileleriyle birlikte iskân olunurlar ve bu gibi mahkûmların aileleri müddeti mahkûmiyetlerinin hitamında nakil olunurlar.
7. Nakledilen kimseler envalı menkullerini istedikleri gibi tasarruf ederler.
8. Nakledilen kimseler araziden ve araziye tabi olan müsakkafattan maada mutasarıfı oldukları bilumum envalı gayrimenkullerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapımadıkları surette hükümetçe envalı mezkureleri bil müzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir.
9. Nakledilenlerin terk ettikleri arazi ve araziye tabi olan müsakkafatın kıymetlerini takdir için her kazada mali en büyük mal memurunun veya tevkil edeceği zatın riyasetinde tapu memurları ile ziraat odasınınca ve bulunmayan yerlerde belediyelerce azası meyanından müntahap bir zattan mürekkep üç kişilik bir heyet teşkil olunur. Ancak bulunan yerlerde ziraat memuru heyete dâhil olacağı gibi bu takdirde belediyece kendi azası meyanından müntahap bir zat heyete ilave edilir. Bu heyetler arazi ile araziye tabi müsakkafat için takdir ettikleri kıymetleri mübeyyin bir cetveli ashabına veya musaddak vekillerine tahriren tebliğ ve suretini iskân Müdüriyeti Umumiyesine irsal ederler.
10. Takdiri kıymet heyetleri mukarreratına tamamen veya kısmen kanaat etmeyen alakadarlar bizzat veya bilvekele vilayet merkezlerindeki muhakkimi asliyeye müracaat ve esbabı mucibe dermeyanı ile keyfiyetin yeni baştan tetkikini talep hakkını haizdirler. Mahakimce verilecek kararlar katidir.
11. Takdiri kıymet cetvellerine nazaran naklolunan eşhasının memleketlerinde terk ettikleri arazi ve araziye tabi müsakkafat kıymetlerini matlupları ad ve bu kıymetlerden evvel emirde adliyen iskân suretiyle kendilerine verilen envalı gayrimenkule kıymeti mahsup olunur ve matlupları kalırsa iskân olundukları mahalde

başkaca emvali gayrimenkule verilir. Verilecek emvali gayrimenkule kıymeti matluplarından yüzde ona kadar fazla olmak caizdir. Bu fazla için borçlanma kanunu ahkâmı tatbik olunur. Naklolunan eşhasa verilen gayrimenkule kıymetlerinin takdiri dahi 9. madde mucibince iskân edildikleri mahallerde teşkil edilecek mümasili heyetlere mevdudur. Naklolunanların memleketlerinde terk ettikleri emvali gayrimenkullerin takdiri kıymeti muameleside dâhil olduğu halde nakil ve iskân tevfiiz muamelatı azami sekiz ay zarfında ikmal edilir.

12. *Nakil oluna eşhas ve ailelerin akit ve muamelattan mütevellit bilumum alacakları talepleri vukuunda mahalli en büyük mal memurları tarafından bi vekale takip olunur.*
13. *Bu kanun icap ettirdiği bilumum mesarif hakkı huzur vesaire Dâhiliye Vekâletince tanzim edilecek talimatnameye tevfikân İskân Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden tesviye olunur.*
14. *Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.*
15. *Bu kanunun ahkâmını icraya Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.”*⁶⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen iskân yasalarına ilişkin değerlendirmeler dikkat çekicidir. Buna göre İktisat Profesörü Ömer Sarç 2510 sayılı iskân yasasının meclisten çıktığı yıl yaptığı değerlendirmede şu noktalara temas etmiştir. “... İskân kanunu Türk iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil eder. Şimdiye kadar gelişigüzel ve plansız olarak yapılan işleri bu kanunla ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler gözetilen şuurlu bir siyasetin çerçevesine girmektedir.”⁶¹

Erdoğan Başar, “Eğer Türkiye’de toprak ağalığına son verilebilmiş olsaydı, şimdi çok daha ileri bir düzeyde başka problemlerin tartışılması ile meşgul olacaktık.”⁶² diyerek, toprak reformu gerçekleşmediği gibi verilen ödümler nedeniyle iskân yasalarının da amaçlanan sonucu vermediğinden yakınmıştır.

İsmail Beşikçi yasanın doğu egemenlerinin diğer bölgelere nakledilip, halk üzerindeki etkinliklerinin kırılaacağı ve devlet tarafından satın alınacak toprakların, topraksız çiftçiye dağıtılacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Beşikçi, Türkiye’nin düzenini, sömürgeci diye nitelemekte ve Türkiye’nin Doğu Anadolu ile ilişkilerini, “Sömürgeci bir devlet ile sömürge edilmiş bir bölge”⁶³ ilişkisi olarak görmeyi tercih etmiştir.

60 TBMM Z. C., D.:2, C. 33, s. 156-157.

61 Ömer Celal Sarç, “Ziraat ve Sanayi Siyaseti”, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1934, s.102’den naklen; Babuş, a.g.e. , s. 257.

62 Erdoğan Başar, “Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor”, Sosyal Adalet, S.2, Ankara, 1963, s. 9-12.

63 İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi Türkiye’deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yay., İstanbul, 1977, s. 130. Beşikçi iskan yasanın 39. maddesiyle ilgili açıklama yaparken de şu görüşleri savunmaktadır: “bu madde Türk ırk ve kültürüne bağlı olup, doğuya yerleştirilen muhacir ailelerine, mültecilere veya hükümetçe 1 numaralı muntikalara yerleştirilen ailelere yapılan yardımla-

Beşikçi'nin bahsi geçen ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı gerek çalışmamız esnasında ulaştığımız vesikalarda gerekse de kendisinin bu iddialarını dayandırdığı verilerde açıkça görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgeye yapılan yatırımlardan yargımızın haklılığı açıkça görülür. Tabii Beşikçi'nin ifadelerinin ardındaki niyetleri tespit etmek hiç de zor değildir. Daha çok bölücü örgütlerin sempatisini kazanmak amacıyla yapılan bu asılsız iddiaların günümüz Türkiye'sinin siyasi konjüktüründe de yeri yoktur, olamaz.

Devletin öncü kadrosu iskân sorununu, Osmanlıların izlediği yanlış siyasetler yüzünden çözümü zorlaşmış, önemli ve ele alınıp mutlaka düzeltilmesi gereken bir sorun olarak görüyorlardı. Nitekim gerek 885 sayılı iskân yasası, gerek 1097 sayılı yasa bazı kişilerin nakledilmesini öngören yasa ve gerekse 2510 sayılı iskân yasası mecliste tartışılırken bu konu sık sık dile getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki metinlerde de devlet yetkilileri, Osmanlı iskân uygulamasını sürekli eleştirmişlerdir.

Aşiretler adına, ağa, şeyh ve beylerin üzerinde taşınmazların bulunması ve bu zümrelerin ayrıcalıklı durumları, dışardan gelen muhacir ve mültecilere yer ve yurt gösterilmemesi, çingenelerin, mevsimlik göçerlerin ve göçebelerin kalıcı bir sisteme bağlanmamış olması, özellikle Türk soyundan olup dışardan gelen ve Türkleşmeye katkı verecek unsurlarla yeterince ilgilenilmemiş olması, Türklüğün ve Türklerin ihmal edilmesi gibi hususlar metinlerde dile getirilen önemli eleştiri konuları olmuştur.⁶⁴

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bazı kişilerin illerinden batıya nakillerini öngören 1097 sayılı yasa kaldırılan 1178 sayılı yasanın kabul edilmesi üzerine, 5 Aralık 1927 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Osmanlı dönemindeki haksızlıkları, zorbalıkları ve toplumsal eşitsizlikleri şu şekilde dile getirmiştir:

"...İstibdat ve onun zaruri neticesi olan su-i idare kanunsuzluğu, haksızlığı, tağallübü, tahakkümü, ümitsizliği, milletin fertleri arasında müsavatsızlığı ve binnetice inhiyalini tevliededer. Son asırların Türk tarihi bu facia neticelerin hazin bir destanıdır. Her biri kendi mahiyetinde müstebit bir sultan hükmünü süren şeyhler, seyitler, kabile reisleri ve bu mukavemeti ihzar etti. Kervan vasıta zihniyet ve idaresiyle, medeniyet zihniyet ve idaresi karşıtları ve her zaman her yerde olduğu gibi medeniyet galip geldi."⁶⁵

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı en büyük direncin ağa, şeyh ve reis gibi uygar olmayan unsurlardan geldiğini belirten ve

uygar düşüncenin mutlaka üstün geleceği dönemin İçişleri tarafından vurgulanmıştır.⁶⁶

SONUÇ

Türkiye iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte düşünülecek olursa, Türkiye tarihinin en ilginç ve en önemli sorunlarından birisi incelenmiş olacaktır.

Genel itibariyle iskân sorunu Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin en güncel, maddi ve anlamsal olarak siyasi yaşamını en çok etkileyen bir sorunu, iskân çalışmaları da hükümet programlarının en temel konularından birisi olmuştur. İskân sorununun temel unsuru dikkati çekmektedir. Bir yanda muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılması, göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları, feodal unsurlara bağlanmış olan aşiret halkının dinsel söylemlerle kolayca kışkırtılabilmesi, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşaması, ülkenin her yerinde asker, vergi ve ceza kaçaklarının, casusların, çingene gezici unsurların bulunabilmesi gibi sorunlar; diğer yanında ise, olağanüstü koşullar altında son yıllarını savaşıarak geçirmiş nüfusunun %30'unu kaybetmiş, toprakları, mülkleri evleri yağmalanmış, fakat her şeye rağmen ulusal bir zafer kazanmış olan, salgın hastalıklar, üretim düşüklüğü, işsizlik gibi sorunlarla baş başa kalan ve devletin kendilerinden, "çağdaş bir ulus" yaratmak istediği asli unsurlar vardır. Devlet iskân çalışmalarıyla, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak istemiştir.

Sonuç itibariyle, Türkiye'de iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte incelenecek olursa, Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (B.C.A.);

66 Mesut Yeğen de bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "...Devlet bu çalışmayı bir "medenileşme" sorunu olarak görürken Kürt ayaklanmalarını da "bedevilik-medeniyet" mücadelesi olarak görmüştür. Bölgedeki Kürt aşiretleri devletin, "çağdaşlaşma" adı altında sürdürdüğü bütün çalışmalara karşı çıkmışlardır. Örneğin doğudaki hayvan sayımı, tüütün yasağı, ihzar(korunma) çıkarma gibi çalışmalara, hatta yol ve okul yapımına karşı çıkmışlar ve gönderilen iş makinelerini tahrip etmişleridir. Jandarma, tahsildar, doktor, ve öğretmen gibi görevlileri bölgeye sokmak istememişlerdir." Yeğen, a.g.e., s.154-155.

B.C.A , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 15.49.11, Karar No 2319

B.C.A , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 14.42.05, Karar No 2173

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 17.81.13, Karar No 2958

B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 16.71.19, Karar No 2764

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.37.14, Karar No 1203

B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 78.76.02, Karar No 7312

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 80.99.05, Karar No 7777

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 25.2.1, Karar No 1210:3

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 25.2.2, Karar No 1210:4

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon, Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 76.54.2, Karar No 6871

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 12.58.8, Karar No 1178

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 030.18.01. 01, Yer No:03 23 20 Kara No:929

B.C.A., *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 41.81.11, Karar No 15293

B.C.A , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 23.70.01, Karar No 1138

B.C.A. , *Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu*, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 40.77.10, Karar No 1510

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM Z.C.);

TBMM Z. C., D.2, C. 16 4 s 22

TBMM Z. C., D.2, C. 33, s.156-157

TBMM Z. C., D. 4, C. 23, s. 67

TBMM Z. C., D. 4, C. 23, s.26.

TBMM Z. C., D. 4, C. 23,24, s.1-2

TBMM Z. C., D.:2, C. 33, s. 153

Kitaplar

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Bs., TTK, Ankara, 1987.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., 15. Bs., İstanbul, 2005.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, TTK Yay., Ankara, 1989.

Aybars, Ergun, *Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Babus, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yay., İstanbul, 2006.

Balcıoğlu, Mustafa, *İki İsyân Koçgiri Pontus Bir Paşa*, Ankara, 2000.

Başar, Erdoğan, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, S.2, Ankara, 1963.

Beşikçi, İsmail, *Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yay., İstanbul 1977.

Doğanay, Filiz, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Toplumsal Yapısında Dönüşme Süreci (Sosyal ve Antropolojik Yaklaşım)*, DPT Yay., Ankara, 1995.

Duman, Selçuk ve Diğerleri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 2006

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları, Kaynak Yay., İstanbul, 1992.

Gökalp, Ziya, (Haz: Kemal BEK) *Türkcülüğün Esasları*, İstanbul, 2003.

Göktaş, Hıdır, *Kürtler İsyân-Tenkil*, 3. Bs., Alan Yay., İstanbul, 1991.

Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bellekten*, S.227.

Halfin, *19.yy'da Kürdistan Üzerine Mücadele*, Ankara, 1976.

Hallı, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları*, Ankara, 1972.

Hanioğlu, Şükrü, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.

Jaeshke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev.Cemal Köprülü, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991.

Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi* Çev.İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yay., İstanbul, 1999.

Karabekir, Kazım, *Kürt Meselesi*, İstanbul, 1995.

Koca, Hüseyin, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya, 1998.

Pehlivanlı, Hamit "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996

Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiş-tirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S. 50, 1990.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil-Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Anka-ra, 1988.

Üzel, Sahir, *İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak Revandiz Hareketi* (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınlanmamış Dosya)

Yalçın, E. Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara, 2000.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.